खानेपानी र सरसफाइका राष्ट्रिय मापदण्ड तथा सूचकहरू

आधार	सूचकहरू	
	ग्रामीण खानेपानी आपूर्ति तथा सरसफाइसम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति, २०६०	शहरी खानेपानी तथा सरसफाइ नीति २०६६
पर्याप्त खानेपानी	• घरेलु उपयोगका लागि प्रतिव्यक्ति प्रतिदिन ४५ लीटर • प्रतिव्यक्ति प्रतिदिन न्यूनतम उपलब्धता २५ लीटर ।	उच्च सेवा : प्रतिदिन प्रतिव्यक्ति १०० लीटरभन्दा बढी । मध्यम सेवा : प्रतिव्यक्ति प्रतिदिन ४५-१०० लीटर सम्म । आधारभूत सेवा : प्रतिव्यक्ति प्रतिदिन ४५ लीटरसम्म ।
गुणस्तरीय खानेपानी	• खानेपानीको गुणस्तर विश्व स्वास्थ्य संगठनका न्युनतम् मापदण्डहरू अनुकूल हुनुपर्ने ।	उच्च सेवा : विश्व स्वास्थ्य संगठनको मापदण्ड बमोजिम । मध्यम सेवा : राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड २०६२ बमोजिम । आधारभूत सेवा : राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड २०६२ को कार्यान्वयन निर्देशिकामा ग्रामीण खानेपानीको लागि परिभाषित गुणस्तर बमोजिम ।
खानेपानी र सरसफाइमा पहुँच	• धारासम्म पुग्न पार गर्नुपर्ने तेर्सो वा ठाडो दुरी क्रमशः १५० मीटर र ५० मीटर भन्दा बढी हुन नहुने । • सबै परिवारहरू १५ मिनेट सम्मको आतेजाते दुरी भित्रबाट पानी ल्याउन सक्षम हुनुपर्ने ।	उच्च सेवा : घरभित्र (पूर्णजडित धारा) मध्यम सेवा : घर कम्पाउण्ड भित्र (आँगनमा जडित धारा) आधारभूत सेवा : १०० मीटरको पैदल दुरीभित्र (आगन वा सामुदायिक धारा)
विश्वसनीयता र निरन्तरता	विना जानकारी पानी बन्द नहुने, अनिवार्य मर्मत सम्भार, न्यूनतम समय मात्र पानी बन्द र खानेपानीमा मौसमी परिवर्तनको नगण्य प्रभाव ।	उच्च सेवा : वर्षभरी दैनिक २४ घण्टा मध्यम सेवा : वर्षभरी दैनिक २४ घण्टा आधारभूत सेवा : वर्षभरी दैनिक २४ घण्टा
आर्थिक रूपमा थेग्न सक्ने गरी खानेपानी आपूर्ति	• विपन्न परिवारका लागि अनिवार्य सार्वजनिक धाराको व्यवस्था ।	• केही व्यवस्था नगरिएको ।
खानेपानी उपलब्धताको प्राथमिकताक्रम	• व्यक्तिगत वा सामुहिक रूपमा आफ्नो निमित्त खानेपानी र अन्य घरेलु प्रयोगको लागि उपयोग गर्न पहिलो प्राथमिकता ।	• व्यक्तिगत वा सामुहिक रूपमा आफ्नो निमित्त खानेपानी र अन्य घरेलु प्रयोगको लागि उपयोग गर्न पहिलो प्राथमिकता ।
खानेपानी उपयोगमा भेदभाव निषेध	• कुनै पनि व्यक्तिलाई जात जातिको आधारमा सार्वजनिक प्रयोगमा रहेका सेवा, सुविधा वा उपयोगका कुराहरू प्रयोग गर्नबाट वञ्चित गरिने छैन ।	• कुनै पनि व्यक्तिलाई जात जातिको आधारमा सार्वजनिक प्रयोगमा रहेका सेवा, सुविधा वा उपयोगका कुराहरू प्रयोग गर्नबाट वञ्चित गरिने छैन ।

अबको हाम्रो प्रयास

राष्ट्रिय स्तरमा

- अब बन्ने नयाँ संविधानमा खानेपानी तथा सरसफाइको अधिकारलाई सामुदायिक वा एकल रूपमा उपयोग गर्न पाउने गरी मौलिक हकको रूपमा समावेश गर्नका लागि पहल गर्ने ।
- नेपालको जलस्रोत ऐन, २०४९ मा खानेपानीलाई पहिलो प्राथमिकता दिएको भए तापनि खानेपानीलाई मानव अधिकारको रूपमा मान्यता प्रदान नगरिएकोले उक्त ऐन संशोधन गर्ने क्रममा खानेपानीलाई पहिलो प्राथमिकता सहित मानव अधिकारको रूपमा स्थापित गर्नको लागि पहल गर्ने ।
- नेपालको खानेपानी नियमावली, २०५५ खानेपानीलाई मानव अधिकारको रूपमा मान्यता प्रदान गर्ने गरी भएका तमाम अन्तर्राष्ट्रिय पहलहरूसँग बेखबर रहेको वा पछाडि परेकोले सो नियमावलीको सट्टामा खानेपानी सम्बन्धी एउटा छुट्टै र सबै खानेपानी प्रणालीका लागि मान्य हुने छाता ऐनको रूपमा खानेपानी ऐनको तर्जुमा गरी अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वलाई घरेलुकरण गर्नको लागि पहल गर्ने ।
- संयुक्त राष्ट्रसंघीय आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार समितिले अंगिकार गरेको टिप्पणी नं. १५ मा उल्लिखित सूचकसँग तालमेल खानेगरी खानेपानी तथा सरसफाइलाई मानव अधिकारको रूपमा स्थापित गरिएको कुरा मापन गर्न राष्ट्रिय सूचकहरूको विकास गर्नको लागि पहल गर्ने ।
- खानेपानी तथा सरसफाइको क्षेत्रमा सुशासन, समावेशीकरण, सहभागिता, समन्याय र सूचनाको हक सुनिश्चित् गर्नको लागि विद्यमान संस्थागत संरचनाहरूमा थप सुधार गर्न पहल गर्ने ।
- सबै तहका र सबै प्रकारका खानेपानी तथा सरसफाइ नीति, रणनीति, गुरूयोजना र कार्यक्रमहरूका बीचमा सामञ्जस्यता कायम गर्नका लागि खानेपानी र सरसफाइको एउटा एकिकृत र छाता प्रकृतिको रणनीति तर्जुमा गरी अनुनयात्मक दस्तावेजको अवधारणालाई घरेलुकरण गर्न पहल गर्ने ।
- खानेपानी तथा सरसफाइमा संलग्न सरकारी तथा स्थानीय निकाय र स्थानीय समुदायलाई अनुनयात्मक दस्तावेजमा निर्धारित दायित्व र जवाफदेहिता वहन गर्न सक्षम बनाउने गरी क्षमता विकास गर्न पहल गर्ने ।
- खानेपानी तथा सरसफाइलाई मानव अधिकारको रूपमा उपभोग गर्नका लागि आवश्यक पर्ने प्राविधिक क्षमता र सुविधा विस्तार गर्न र लक्ष्य प्राप्ति नभएसम्मको लागि यस क्षेत्रमा लगानी प्रवाह गर्न खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्रलाई राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रको रूपमा स्थापित गर्न पहल गर्ने ।

स्थानीय स्तरमा

- राष्ट्रिय कानुन तथा नीतिमा भएका खानेपानी तथा सरसफाइ अधिकारका प्रावधानहरूको बारेमा व्यापक प्रचार प्रसार गरी तिनीहरूका प्रावधानहरूको कार्यान्वयनका लागि पहल गर्ने ।
- खानेपानी र सरसफाइमा सबैको पहुँचको सुनिश्चितता, पर्याप्तताका साथै आयोजनाहरूको सुधारूपन र दिगोपनाका लागि स्थानीय तहबाट सक्रिय सहभागिता बढाउन पहल गर्ने ।

खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता महासंघ, नेपाल
केन्द्रीय कार्यालय, जेसिस मार्ग, थापाथली, काठमाडौं
फोन नं: ०१-४२४९७२०
पोष्ट बक्स नं. १९९८०, काठमाडौं
इमेल: fedwasun@wlink.com.np
Website: www.fedwasun.org

खानेपानी र सरसफाइ सबैका लागि सधैंका लागि

खानेपानी र सरसफाइ अधिकार आधारभूत जानकारी

खानेपानी र सरसफाइको अधिकार

१ पृष्ठभूमि

मानिसको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारका साथै आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारका विषयमा राज्यहरूका बीच विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता गरिनुका साथै अन्तार्राष्ट्रिय कानूनहरूको निर्माण गरिएको हुन्छ । त्यसैगरी मानव अधिकारको आधुनिक अवधारणामा विकासको अधिकार, प्राकृतिक स्रोत माथिको अधिकार तथा लाभको बाँडफाँडमा न्यायोचित पहुँचको अधिकार जस्ता अवधारणाहरूले पनि महत्व पाउँदै आएका छन् । प्राकृतिक स्रोत र वातावरण संरक्षणका विषयमा राज्य र नागरिकहरूको दायित्वको विषयमा पनि अन्तार्राष्ट्रिय मापदण्डहरूको तर्जुमा गरिएको छ ।

२. के हो खानेपानी र सरसफाइ अधिकार ?

प्रत्येक व्यक्तिले आफ्नो व्यक्तिगत तथा घरायसी प्रयोजनका लागि निर्वाध रूपमा पर्याप्त, सुरक्षित र सुलभ पानी तथा सुरक्षित सरसफाइ सुविधा प्रयोग गर्न पाउने अधिकार नै खानेपानी र सरसफाइको अधिकार हो । खानेपानी र सरसफाइ अधिकार एउटा छुट्टै अधिकार मात्र नभएर यसको अन्य अधिकारहरूसँग अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको हुन्छ । खानेपानी तथा सरसफाइ प्राथमिक तहको आधारभूत आवश्यकता भएको कुरा अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय स्तरमा धेरै दस्तावेजहरूमा उल्लेख भएको छ ।

३. खानेपानी र सरसफाइ सम्बन्धि उल्लेखित अधिकार र प्रतिवद्धताहरू

अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा

- मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ मा प्रत्येक व्यक्तिको आफू र आफ्नो परिवारको पर्याप्त जीवनस्तरको अधिकार हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।
- संयुक्त राष्ट्रसंघको २८ जुलाई २०१० को महासभाले व्यक्तिका सबै प्रकारका अधिकारको उपभोग गर्नका लागि खानेपानी तथा सरसफाइको प्राप्ति मुख्य आधार हुने कुरा उल्लेख गर्दै सुरक्षित खानेपानी र सरसफाइ माथिको पहुँचको अधिकारलाई मानव अधिकारको रूपमा परिभाषित गरेको छ ।
- आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुवन्ध, १९६६ ले आफ्नो तथा परिवारको पर्याप्त जीवनस्तरको अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको छ र प्रत्येक व्यक्तिको उच्चतम स्तरमा उपभोग गर्न सकिने शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यको अधिकार सुरक्षित हुने कुरा समेत उल्लेख गरेको छ । जसभित्र सुरक्षित खानेपानी र सरसफाइ पनि स्वत पर्न जान्छ ।
- बाल अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी, १९८९ ले बालबालिकाको उच्चतम स्तरको स्वास्थ्य कायम राख्ने कुरा उल्लेख गरेको छ र राज्यले पर्याप्त पोषणयुक्त खाद्यान्न र शुद्ध पिउने पानीको व्यवस्थाद्वारा रोग र कुपोषण विरूद्ध लड्ने उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने व्यवस्था सुनिश्चित गरेको छ ।
- महिला विरूद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मुलन गर्ने महासन्धी, १९७९ ले आवास, खानेपानी तथा स्वास्थ्यमा लिङ्गका आधारमा भेदभाव गर्न नपाइने प्रावधान छ भने ग्रामीण भेगका महिलाहरूलाई पानीको पहुँच, स्वास्थ्य तथा सरसफाइमा विशेष व्यवस्था गर्नुपर्नेछ भन्ने प्रावधान रहेको छ ।
- जेनेभा महासन्धि, १९४९ अन्तार्गतका चारवटै जेनेभा महासन्धिमा आन्तरिक तथा बाह्य सशस्त्र द्वन्दका बेला कुनै पनि पक्षले खानेपानी आपूर्तिका कुनै पनि संरचना कब्जा गर्न तथा ध्वस्त गर्न नपाइने प्रावधान छ ।
- सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९६५ ले सर्वसाधारणको प्रयोगका लागि रहेका कुनै पनि स्थान वा सेवामा पहुँचको अधिकारमा कुनै पनि प्रकारको भेदभाव गर्न नपाइने व्यवस्था सुनिश्चित गरेको छ ।
- जेष्ठ नागरिक सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय सिद्धान्तहरू, १९९१ ले राज्यले जेष्ठ नागरिकहरूलाई पर्याप्त मात्रामा खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधामा पहुँच उपलब्ध गराएको हुनुपर्ने ।
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि २००६ ले अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई अन्य व्यक्तिहरूलाई सरह शुद्ध खानेपानीको अधिकार सुनिश्चितता गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ ।

राष्ट्रिय स्तरमा

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले व्यक्तिको स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक मौलिक हकको रूपमा सुनिश्चित गरेको छ, यसले खानेपानी र सरसफाइको विषयमा प्रत्यक्ष रूपमा नभए पनि परोक्ष रूपमा भने सम्बोधन गरेको छ ।
- जलश्रोत ऐन, २०४९ ले पानीको प्रयोगको प्राथमिकता निर्धारण गरेको छ र खानेपानीलाई पहिलो प्राथमिकतामा सुनिश्चित गरेको छ ।
- खानेपानी नियमावली, २०५० ले खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता संस्था, खानेपानी गुणस्तर तथा खानेपानी आपूर्ति सम्बन्धी व्यवस्था सुनिश्चित गरेको छ ।
- खानेपानी संस्थान ऐन, २०४६, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ लगायत अन्य ऐनहरूमा पनि खानीपानी र सरसफाइको बारेमा उल्लेख गरेको छ ।
- ग्रामीण खानेपानी आपूर्ति तथा सरसफाइ राष्ट्रिय नीति तथा रणनीति, २०६० ले सन् २०१७ सम्ममा सबैलाई नेपालीलाई खानेपानी र सरसफाइ सुविधा पुर्‍याउने लक्ष्य निर्धारण गर्नुका साथै खानेपानी आयोजनाको मर्मत सम्भार र सरसफाइको लागि बजेटको ब्यवस्था गर्नुपर्ने प्रावधान राखेको छ । त्यसैगरी आयोजनाहरूको स्वतन्त्र अनुगमन र सामाजिक लेखा परिक्षण उपभोक्ता महासंघले गर्ने प्रावधान पनि राखेको छ ।
- शहरी खानेपानी आपूर्ति तथा सरसफाइ राष्ट्रिय नीति तथा रणनीति, २०६० ले शहरी क्षेत्रमा खानेपानी र सरसफाइको सुचारूपना तथा दिगोपना र आर्थिक व्यवस्थापनको पक्षमा व्यवस्था गरेको छ ।

त्यसैगरी

- नेपाल सरकारले सन् २०१५ सम्ममा सहश्राव्दी विकास लक्ष्य (MDG) पूरा गर्ने प्रतिवद्धता व्यक्त गरेको छ ।
- नेपाल सरकारले मन्त्रीस्तरीय दक्षिण एशियाली सार्क सम्मेलन (SACOSAN) मा सरसफाइलाई उच्च तहको राजनीतिक प्राथमिकता राखी प्रतिवद्धताहरू व्यक्त गरिएको छ ।
- नेपाल सरकारले खानेपानी र सरसफाइ सबैका लागि पर्याप्त र समतामूलक आर्थिक सहायताका लागि अर्थमन्त्री र खानेपानी मन्त्री स्तारीय सबैका लागि खानेपानी र सरसफाइ (SWA) सम्मेलनहरूमा खानेपानी र सरसफाइलाई उच्च राजनैतिक प्राथमिकतामा राखी वजेटमा बृद्धि गर्ने प्रतिवद्धताहरू ब्यक्त गरेको छ ।

खानेपानी तथा सरसफाइ अधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड तथा सूचकहरू

अवधारणा	सूचकहरु
पर्याप्त खानेपानी	· प्रतिव्यक्ति प्रतिदिन ५०-१०० लीटर पानी उपलब्ध हुनुपर्ने । · पानीको अति अभावको स्थितिमा पनि प्रतिव्यक्ति दैनिक न्यूनतम २० लीटर पानी उपलब्ध हुनुपर्ने ।
गुणस्तरीय खानेपानी	शुद्ध, किटाणुरहित, केमिकलरहित, घातक परावैजनिक पदार्थ नमिसिएको, मिसावट निषेध गरिएको, स्वास्थ्यको सुरक्षा गर्ने र पानीको रङ्ग तथा स्वाद प्राकृतिक किसिमको भएको पानीलाई मात्र गुणस्तरीय पानी मान्न सकिने
खानेपानी र सरसफाइमा पहुँच	खानेपानीको श्रोत घरबाट १ किमीको दुरी भित्र हुनुपर्ने वा खानेपानी संकलन ३० मिनेट भित्रमा गर्न सकिने स्थान र अवस्थामा हुनुपर्ने ।
आर्थिक रूपमा थेग्न सक्ने गरी खानेपानी आपूर्ति	थेग्न सक्ने गरी खानेपानीको दस्तुर तथा मूल्य कायम गरिएको गर्नुपर्ने, युएनडीपीका अनुसार घरको आम्दानीको ३ प्रतिशत भन्दा बढी रकम खानेपानीका लागि खर्च गर्नुपर्ने अवस्था हुन नहुने ।
खानेपानी उपलब्धताको प्राथमिकता क्रम	पानी उपयोगमा आधारभुत आवश्यकता (घरायसी उपयोग जस्तैः खानेपानी, नुहाई-धुवाई, खाना पकाउन, व्यक्तिगत सरसफाइ आदि) लाई पहिलो प्राथमिकता दिनुपर्ने ।
खानेपानी उपयोगमा भेदभाव निषेध	पानी उपभोगमा कुनै पनि आधारमा विभेद, निकाला, प्रतिबन्ध बहिष्कार आदि गर्न नपाइने । विपन्नता, वञ्चितिकरण र उच्च जोखिममा परेका कारण खानेपानीको अधिकारबाट वञ्चित हुने अवस्था हुन नहुने र यस्तो अवस्थामा राज्यले सहयोग गर्नुपर्ने ।
सहभागिता र सूचनाको अधिकार	खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी सबै किसिमका निर्णय प्रक्रियमा सम्बन्धित जनताको सहभागिता र जानकारी पाउने हक सुनिश्चित गरिएको हुनुपर्ने ।